

Мельник В.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОРОЛЬ АТАНАРІХ І ПРАВОВИЙ РЕЖИМ FOEDUS У РИМСЬКО-ГОТСЬКИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Стаття розглядає історико-правовий аспект надання римськими імператорами статусу «федератів» племенам вестготів у період здійснення королівських повноважень Атанаріхом (363–381). У фокусі уваги перебуває взаємодія римського бюрократичного апарату з вестготами за часів імператорів Валента II (364–378) і Феодосія I Великого (379–395). Обидва імператори очолювали Східну частину Римської імперії. Після адміністративно-територіальної трансформації 364 р., Римська імперія залишилася єдиним цілим де-юре, але поділялася на два макрорегіони, де функціонували рівноцінні імператори. Адміністративні нововведення Валента II і Валентиніана I в 364 р. слугували стимулом для Едикту 395 р., виданого Феодосієм I Великим. Врешті-решт, ця законодавча база склала підставу зростання візантійської (східноримської) могутності. Безперечним елементом такої могутності слід визнати традиційну та юридично регламентовану систему відносин із федератами-готами. Для прикладу, угоди про надання Римською імперією *lex foedus* вестготам, уклалися в 271 році імператором Авреліаном і в 332 р. імператором Константином I Великим. Після серії бойових дій 367–369 рр., викликаних участю вестготів у деяких імператорських міжусобицях, Валент II переміг. Вестготи під орудою Атанаріха визнали себе залежними від офіційного Константинополя. Римський імператор отримував функції «верховного суверена» стосовно вестготських племен. Цей договір де-юре тримався до 376 року, коли в готські справи втрутилися гунни. Крім того, вестготи розділилися на дві протидіючі групи. Одну групу з християнськими вподобаннями очолював рекс Фрітігерн, тоді як другу язичницьку партію вів рекс Атанаріх. Проти гунського вторгнення організовано виступили тільки прибічники Атанаріха. В 376 р. Фрітігерн уклав угоду з Валентом II про поселення в Нижній Мезії, але невдовзі підняв бунт проти римських чиновників. Адріанопольська катастрофа 378 року стала прологом тривалої війни. Її вдалося завершити Феодосію I Великому шляхом залучення Атанаріха на власному боці. В 381 році Феодосій надав федератські повноваження Атанаріху, а після його смерті, в 382 році підтвердив *lex foedus* для вестготів Аларіха I.

Ключові слова: Східна Римська імперія, вестготи, остготи, *lex foedus*, право на поселення, міграція, Дакія, Нижня Мезія.

Постановка проблеми. Союз августва Заходу Граціана (375–383) та августва Сходу Феодосія I Великого (379–395) вважався політично надійним і виправданим у публічній риторичній римських інтелектуалів [1, р. 18, 23–24; 2, р. 92]. Щонайменше, обидва імператори-августи активно тиснули варварів у прикордонних смугах на підпорядкованих теренах [3, р. 85; 4, р. 16–17]. Так, на бік Феодосія навіть перейшов вестготський «рех» Атанаріх (363–381), що раніше воював проти Валента II (364–378) і найдовше чинив опір гунам у Бессарабії [1, р. 34]. Зрештою, великою перемогою для Римської імперії слід вважати підпис у січні 381 р. нового договору поміж Феодосієм I та Атанаріхом про надання правового режиму *lex foedus* лояльному угрупованню дакійських переселенців-вестготів [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. V. 10]. Цей договір офіційно замінив федератські угоди між Константино-

полем і вестготами, укладені Валентом II і Атанаріхом у 369 та 376 рр. [6, Amm. Marc. XXVII. 5. 9].

Рекс Атанаріх (Atharicus) правив [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. V. 10] тервінгами-вестготами впродовж 363–381 рр. Після 369 року він встиг суттєво трансформувати вектори політики свого племінного союзу. Головне, Атанаріх вперше серед західних готів наважився по-справжньому протиставитися до того беззаперечній могутності східних «родичів» – гревтунгів-остготів. Внутрішня боротьба всередині готських еліт [7, Sozomen, VI. 37] проявилася в ті часи ідеєю створення окремого федератського «*regnum*» («королівства») під юридичним патронатом Східної частини Римської імперії [8, Iord. Get. 142–145]. Отже, з позицій юридичної історії залишається актуальним вивчення політико-правничих форм взаємодії Імперії та різних об'єднань варварів-готів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу для викладу матеріалу складають норми, охарактеризовані чи інтерпретовані в першоджерелах. Використано передусім хроніки Амміана Марцелліна, Сократа Схоластика, Созомена, Євнапія, Зосима, Фемістія, Дексіппа, Йордана, Ісидора Севільського. Серед фундаментальних монографічних досліджень потрібно відзначити праці Пітера Хізера, Едварда Люттвака, Малкольма Еррінгтона, Хервіга Вольфрама, Еммануеля Ленські тощо.

Постановка завдання. Визначити політико-правові засади надання римськими імператорами правового режиму *lex foedus* вестготам Дакії, Подністров'я та Північно-Західного Причорномор'я в період 369–382 рр. При цьому, взаємодія римського адміністративного апарату з готами Дакії і Буджаку базувалася на договорах про *foedus* від 271 р., 332 р., 369 р. Вони склали фундамент ключових федератських угод (376 р., 381 р., 382 р.) часів володарювання «королів» Атанаріха (363–381) та Фрітігерна (370–380) над опонуючими групами вестготів.

Виклад основного матеріалу. 369-го року східняки-готи (тобто «остготи») розпочали переговори з Валентом II на теренах майбутньої історичної Бессарабії, де домовилися з імператором-августом Сходу про здобуття правового режиму федератства (*lex foedus*) [див. контекст: 6, *Amm. Marc. XXVII. 5. 5–6*]. Тим самим, остготи залишили напризволяще клани союзників-вестготів, що в той момент боронилися супроти римської армії (366–369). Відтак, у тому ж таки 369 році західні готи Атанаріха зазнали нищівної поразки в межах Бессарабії і Буджака [6, *Amm. Marc. XXVII. 5. 6*]. Війну з римлянами (367–369 рр.), розв'язану самим Атанаріхом із очевидною метою «покращення матеріального становища» (збагачення) [6, *Amm. Marc. XXVI. 6. 11*], племінний союз тервінгів-вестготів вимушено закінчив дипломатичними переговорами [9, *Zosimus (Ζῶσιμος). Lib. IV*].

Виходячи з букви і духу підписаної федератської угоди 369 р., Римська Дакія, попри збереження прямого германського контролю, де-юре залишилася імперською територією [10, *Themistius. Oratio X «De race»*]. Відповідно, римське публічне право, послуговуючись формулами попередніх федератських домовленостей 271 р. [11, *Dexipp. Fr. 23–24*] і 332 р. [12, р. 297], знову наполягало: вестготи юридично лише «*користуються*» землями провінції, тоді як єдиним «*власником*» тих земель є Римська імперія [при-

клад: 13, р. 233]. В такій амбівалентній ситуації римського панування *де-юре* та готського володарювання *де-факто*, Дакія зустріла спочатку переселення іраномовних кочівників-аланів із Дніпро-Донського степу, а згодом – перші гунські вторгнення 375–376 рр. [14, р. 72].

Загальновідомо, що постать Атанаріха стала визначальною для періоду міграції готів. Він виявився одним із «піонерів» руху, кульмінацією котрого буде переселення вестготів до Іспанії. Пізніша іспано-вестготська історіографічна традиція, еволюціонуючи вже за часів ранньосередньовічного Толедського королівства вестготів (511–714 рр.), іменувала Атанаріха «королем-засновником» політичного об'єднання саме «вестготів» [15, *Chronica regum Visigothorum, 1*]. У цьому визначенні є частка істини, оскільки Атанаріх виявився першим правителем західної гілки готських племен, котрий наважився особисто проводити переговори з верховним «сувереном» – римським імператором [6, *Amm. Marc. XXVII. 5. 9*]. Відповідно, римсько-готська війна 367–369 рр. конкретизувала прагнення частини племінної еліти західних готів «відокремитися» з союзного міжплемінного утворення під управлінням остготів.

На думку хроніста Зосима, Атанаріх (363–381), після того, як відновив вестготський статус федератів Імперії, удостоївся від Валента II офіційної посади «*архонт* готів» [9, *Zosimus (Ζῶσιμος). Lib. IV. 34. 3*]. Разом із тим, Амміан Марцеллін назвав Атанаріха «наймогутнішим правником вестготів», використовуючи титулатуру «*iudex potentissimus*» [6, *Amm. Marc. XXVII. 5. 6*]. (Багато перекладів джерел трактують це словосполучення як «суддя», що не цілком коректно. Проте в іспано-вестготській історіографії Атанаріх титулувався «рексом», що цілком відповідало набору закріплених за ним федератських повноважень [15, *Chronica regum Visigothorum, 1*]).

Впродовж 369–372 рр. *rex* Атанаріх запекло опирався поширенню християнства [5, *Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33*]. Незважаючи на підписану федератську угоду з римлянами, Атанаріх очолив організовані гоніння проти так званої «Скіфської єпархії» [16, р. 670–671]. До речі, представники останньої були відомі ще Першому Вселенському Нікейському Церковному Собору (325 рік) [17, р. 56–57].

Права і свободи християн, гарантовані договором між готським племінним союзом Дакії, Бессарабії, Причорномор'я та августом-домінусом Константином I Святим від 332 року [12, р. 297],

грубо порушувалися за правління Атанаріха. Тут важливо згадати, що правитель західних готів, даючи дунайську клятву Валенту II [6, Amm. Marc. XXVII. 5. 9], не обговорював спеціально якихось дій, спрямованих на захист прав християнського населення Дакії. Мабуть, константинопольська адміністрація вважала, ніби норм старої угоди Константина I Святого з готами цілком достатньо.

Так чи інакше, романомовне населення Дакії залишалося важливим культуротворчим чинником розвитку вестготського союзу [18, р. 110–111]. Навіть після передачі Дакії федератам-готам імператором-принцепсом Авреліаном багато римлян залишилися у своїх рідних поселеннях [5, р. 317–318]. У той же час, федератський договір 332 року, зважаючи на всі обставини, гарантував не тільки свободу віросповідання дакійським областям Подунав'я та Пруто-Дністровського міжріччя, а й забезпечував деякі преференції тамтешнім римлянам [20, р. 125]. Очевидно, наявні північніше від дельти Дунаю так звані «епархії Скіфії» склалися переважно з греко-римських колоністів або з приїжджих купців. У той самий час, нові готські зверхники дако-римлян намагалися приймати переважно аріанську версію християнства [21, р. 129–130] – ту, до якої на смертному одрі схилився сам хреститель Константин I.

В то час як федератські привілеї 332 р. потенційно містили норму про захист прав християнської спільноти, угода римлян із Атанаріхом від 369 р. (одночасно, ще й триумф Валента [22, s. 316–318]) не містила відповідних застережень. Ось чому Атанаріх, формально не порушуючи жодних положень укладеного зі східними римлянами договору, розпочав переслідування християн на підвладних територіях [14, р. 64–72].

Неприховано вороже ставлення Атанаріха до християн мало декілька мотивів. До прикладу, багато християн Дакії підтримали римські походи 367–369 рр., співпрацювали з адміністративними установами відновлених Валентом II титулярних провінцій [23] (можливо, вони отримали назви «Верхня Дакія» і «Нижня Дакія», як це було за часів імператора Авреліана [24, р. 120–121]). Заперечувати факт колаборації романомовних мешканців Дакії із римським військом безглуздо, особливо якщо врахувати швидкість і переможний характер кожної зі здійснених Валентом II військових кампаній на лівобережжі Дунаю [25, р. 5–17].

Розмаїті спільноти Дакії, Бессарабії і, звісно, Північного Причорномор'я, впродовж 369–372 рр. диференціювалися на досить впливові групи:

прихильників римського панування (*Romanitas*) та Християнської Віри (*Christianitas*), з одного боку, та противників домінування Римської імперії, з іншого боку. Оскільки війна проти Риму виявилася повністю програною, то партія найбільш радикальних прихильників імперської інтеграції (передусім християн) закликала до відповіді радикально налаштованими вестготами.

Не варто забувати ще й про тотальний голод, спровокований кліматичними катаклізмами 367–368 років. Неврожайні роки, римське вторгнення, поразка й необхідність кожному вестготу принести клятву вірності на адресу офіційного Константинополя – всі ці фактори посилювали політико-територіальні, суспільно-ідеологічні протиріччя між розгромленими вестготами-тервінгами та остготами-гевтунгами. Оскільки прихильні Імперії романомовні жителі Дакії або північно-східних районів Нижньої Мезії (включаючи Малу Скіфію, а також поліси Тіру, Істріон, Ольвію), не могли тепер бути відкрито знищені прибічниками Атанаріха, прикриттям запланованої «помсти» передбачалося зробити переслідування за релігійною ознакою [7, Sozomen, VI. 37].

В ті непрості роки християнство розділило готів на два ворожі табори [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33]. До речі, ця сепарація визначила їхню історичну долю в момент масованого гунського вторгнення 370–376 рр. Частина готів, в т. ч. гевтунги-остготи, присягнули гунським каганам, а частина готів, в т. ч. тервінги-вестготи, безуспішно чинили збройний опір. Християнізовані спільноти дакійських тервінгів постановили мігрувати на імперський правий берег Дунаю.

Проектуючи політичну помсту та зміцнення персонального диктату, десь на початку 370 р. рекс Атанаріх скликав «раду вождів» західних готів, де обговорювалися питання поширення Християнської Віри. Атанаріх позиціонував себе захисником «віри предків» від римських зазіхань. Формальних образ на адресу Імперії, звичайно ж, не могло звучати. Однак, за підсумками засідання «ради вождів» під керівництвом Атанаріха, західні готи, подібно до сподвижників римського імператора Юліана Відступника (361–363) [26, р. 71], спробували встановити власну жрецьку ієрархію і, мабуть, звернулися до культу «громовержця Одіна» [27, р. 106–107]. Відмова приносити жертви ідолу Одіна і підносити до нього молитви, порівнювалася зі «злочином супроти пам'яті предків» [28, Σ. 89–106].

Перші ж страти християн, які не забажали молитися Одіну [28, Σ. 99–100], викликали додат-

кову хвилю масового виселення романомовних громадян із поселень північного сходу Нижньої Мезії, Малої Скіфії і містечок Дакії.

Дако-римляни переселялися на південь від дунайського лімесу – в межі центральних районів Нижньої Мезії [29, р. 120]. Також вплив дако-римлян напередодні буремних подій 376 р. суттєво посилюється у сусідній Фракії [30, р. 125]. Очевидно, головною юридичною підставою подібної міграції слугувала формальна наявність інституту римського громадянства. Втім, на відміну від 271 р., коли принцепс Авреліан імперативно спонукав дако-римлян мігрувати південніше старої лінії *limes* [31, р. 156–157], в 370–375 рр. дако-римляни змінювали місця проживання вже з власної ініціативи, реагуючи на тиск Атанаріха.

Незважаючи на «Атанаріхове гоніння», як безумовно тяжкий погром матеріальної і духовної культури Північно-Західного Причорномор'я, багато вілл та поселень романомовних общин усе ж збереглися в межах сучасної Румунії [32, р. 10]. Зрештою, після гунського вторгнення 375–376 рр., дако-римляни зуміли найкраще уникнути знищення саме в гірських районах Східних Карпатах.

З першою половиною 370-х рр. асоціюється інформація про дипломатичне листування прохристиянського західноготського вождя Фрітігерна (*Fritigernus*) із імператором Валентом II.

Хоча деякі римські історики вважали, нібито Фрітігерн прийняв християнство тільки в контексті комунікації з августом [5, *Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33*], однак, я припускаю: Фрітігерн на момент 370 р. *вже* вважався ортодоксальним християнином, попередньо визнавши нікейський обряд. Відповідно, наведену в хроніках «зміну» релігії конунгом Фрітігерном потрібно розуміти як відхід від притаманної «Скіфській єпархії» ортодоксії на користь підтриманої Валентом II аріанської ересі [8, *Iord. Get. 132–134*]. (До речі, брат-співправитель східного августа Валентиніан I у Західній частині Римської імперії залишався затятим прихильником саме нікейської ортодоксії).

Бажаючи якось відреагувати на факт релігійного протистояння в дунайських і причорноморських землях [28, *Σ. 89–106*], Валент II вирішив діяти згідно з цезаріанською політикою “*divide et impera*” [5, *Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33*]. Для цього всередині вестготського племінного союзу треба було стимулювати розкол і формування нових протиборчих етнополітичних груп, користуючись прецедентом релігійних гонінь [5, *Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33*].

Близько 370–371 рр. Валент II *визнав* Фрітігерна законним рексом вестготського племені, не відкликаючи при цьому свого *визнання* Атанаріха так само рексом федератів. Результати імператорського кроку не змусили на себе довго чекати. По всьому периметру вестготського панування Дакії, Бессарабії, Північно-Західного Причорномор'я, розгорнулася запекла війна між християнсько-аріанськими прихильниками Фрітігерна та язичниками-вотаністами Атанаріха [9, *Zosimus (Ζώσιμος). Lib. IV*]. Внутрішній конфлікт супроводжувався жорстокими репресивними заходами Атанаріха супроти християн [7, *Sozomen, VI. 37*]. Гоніння Атанаріха створили десятки зафіксованих агіографією (житійної літературою) прецедентів мучеництва (як у германському, так і в греко-римському середовищах).

Численними внутрішніми чварами, антихристиянськими гоніннями, потенційним конфліктом між вестготами і остготами закономірно скористалася третя сила – зовнішні загарбники. В 375–376 рр. кочівники-гуни, акумулюючи сили тюркських народностей, угро-фінів, деяких іраномовних племінних союзів і, звичайно ж, скривджених багаторічним готським пануванням слов'янських племен, завдали поразки остготам [8, *Iord. Get. 130*].

Взагалі, 376-й рік виявився останнім роком життя для політичного об'єднання [33, р. 145], відомого в «рунічній» германомовній культурі під назвою «Оюм» [8, *Iord. Get. 27*]. Тут потрібно зауважити: вестготи, знаходячись поблизу римської лімесної зони, формально залежали не лише від Константинополя, а й від остготської династії рексів із роду Амалів. Після поразки остготів, дакійці залишилися віч-на-віч із великим альянсом різно-рідних племен, об'єднаних гунськими каганами. Перше ж бойове зіткнення поблизу гирла Дністра завдало західним готам нищівної поразки. Почався хаотичний відступ розрізаних груп тервінгів до римського укріпленого лімесу. *Rex* Фрітігерн, який від початку 370-х рр. воював на боці прохристиянської партії [7, *Sozomen, VI. 37*], вважаючи себе головним римським федератським вождем Дакії і Бессарабії, наказав усім сім'ям вестготів евакуюватися безпосередньо на прибережну смугу лівобережжя Дунаю [34, *Eunap. Fr. 43*]. Звідти Фрітігерн направив послів до Валента II в сирійську Антіохію, де імператор займався іранськими справами [33, р. 152–153].

Валент II дав згоду на перетин вестготами лімесу [8, *Iord. Get. 132*], передбачаючи включення до складу антиперської армії Константино-

поля не менше сотні тисяч боєздатних вестготів [34, Eunap. Fr. 43 – говорить про «двісті тисяч»]. Проте, реальна ситуація докорінно відрізнялася від первісних оповідань та обіцянок послів Фрітігерна, виголошених імператору в сирійській Антіохії. По-перше, вестготи, перетнувши лімес, не мали жодних засобів для автономного існування [8, Iord. Get. 134; 35, р. 24]. Їхній скромний побут не міг зрівнятися навіть із відносною бідністю прикордонних римських фортів правобережного Подунав'я. По-друге, незважаючи на запеклу чотирирічну війну всередині вестготського племені, Фрітігерн зумів підпорядкувати собі меншість племенних дружин. Крім того, його військові дружини, користуючись «антіохійською» угодою з Валентом II [6, Amm. Marc. XXXI. 4. 1], переселилися в межі правобережжя Дунаю першими, перешкоджаючи переселенню інших груп.

Наслідки нерозуміння радикальної зміни геополітичної ситуації Північно-Західного Причорномор'я привели Валента II до сумного фіналу. Римські чиновники почали грабувати вестготів [8, Iord. Get. 135], а останні, своєю чергою, пограбували цивільне населення дунайського правобережжя [8, Iord. Get. 137].

Після спроби вбивства Фрітігерна одним із провінційних очільників Нижньої Мезії [8, Iord. Get. 136–137], ситуація зовсім вийшла з-під контролю. Нераціональні пересування прикордонних гарнізонів дунайських фортець створили великі прогалини в укріпленій лінії кордону (лімесі) [33, р. 159–164], чим негайно скористалися для проникнення в межі імперських провінцій не лише вестготи чи окремі угруповання остготів, але і юрби аланів, сарматів тощо, котрі точно не визнавали над собою зверхності Фрітігерна [35, р. 63].

Незважаючи на взаємну ворожнечу, опинившись поміж гунською загрозою на лівобережжі і потенційною римською загрозою на правобережжі Дунаю, розрізнені прибульці з північного сходу, вимушено об'єдналися. Звісно, персональна влада Атанаріха в цьому об'єднанні видавалася вкрай ефемерною. Однак, навіть м'якого союзу виявилось достатньо, щоб створити хаос на Балканах. Адріанопольський розгром вестготами сил Східної Римської імперії 9 серпня 378 р., включно із загибеллю августа Валента II [8, Iord. Get. 138], виявився закономірним результатом слабкої організації процесу переселення федератів-вестготів у 376 р. [6, Amm. Marc. XXXI. 4. 1].

Зі свого боку, рекс Атанаріх, чий підрозділи громили гунів у Подністров'ї [6, Amm. Marc. XXXI. 3. 4–7], займав вичікувальну позицію,

отаборившись в заболочених місцевостях поміж Прутом і Дунаєм [6, Amm. Marc. XXXI. 3. 7–8]. Допоки *rex* Фрітігерн розв'язав повноцінну війну проти римлян і конфронтував із новим імператором Сходу Феодосієм I (379–395) [8, Iord. Get. 140], язичницький *rex* Атанаріх чинив опір гунській кінноті партизанськими методами. Готське протистояння гунським кочівникам багато в чому нагадувало тактику, обрану вестготами Атанаріха під час згаданих вище римських походів у Пруто-Дністровське міжріччя (367–369 рр.). Втім, на загальне нещастя для вестготів і остготів, кочівники-гуни зуміли здобути собі політичний авторитет серед народностей, раніше підпорядкованих готам в Оюмі [36]. Для прикладу, на їхній стороні виступали «росомони» [8, Iord. Get. 129].

Швидке падіння готського «Оюму», а також крах єдиновладдя остготської династії Амалів у Центральній Україні [8, Iord. Get. 130], завершили тривалий етап готського правління (близько 150–376 рр.). Після катастрофи 376 р., готи теперішніх українських регіонів Подніпров'я та Причорномор'я, перетворилися з експлуататорів та рабовласників на підлеглих гунам «васалів». Геноциду вдалося уникнути лише завдяки серії присяг остготських конунгів на вірність гунським каганам [37, р. 27]. Зрештою, після 376 р., остготи, юридично прийнявши залежність від нової гунської верхівки, розпочали своє нове масштабне переселення. Маю на увазі масовий рух на захід Дакії, де, форсувавши Карпати, остготські вихідці з дніпровської рівнини зайняли степові простори вздовж кордонів римської Паннонії.

В 378 р., після загибелі Валента II, Атанаріх постав перед складним вибором [версія Амміана: 6, Amm. Marc. XXVII. 5. 10]. Зник імператор, котрий розгромив вестготів дев'ять років тому. Отже, виникало питання чинності принесеної тоді федератської клятви [6, Amm. Marc. XXVII. 5. 9]. Так чи інакше, але федератські договори, згідно з прийнятим публічно-правовим формулюванням, склалися на ім'я та від імені «*Римського Народу*», що, звичайно ж, робило їх де-юре дійсними навіть після смерті римських імператорів [див. мої контекстуальні огляди з приводу *lex foedus*: 38; 39; 40; 41]. Тим не менше, Атанаріх мусив схилитися до співпраці з римлянами не внаслідок юридичних формальностей, а через посилення гунського тиску.

Зазнавши поразки 369 р., визнаючи зверхність офіційного Константинополя, Атанаріх заприсягся «ніколи не ступати на землі провінцій Риму» [6, Amm. Marc. XXVII. 5. 9]. Рекс дотримав своє слово навіть у критичному 376 р., коли його супер-

ник Фрітігерн форсував Дунай [8, Iord. Get. 132]. Однак, невдовзі після зміни влади у Константинополі та проголошення іспанця Феодосія I Великого східно-римським августом (19 січня 379 р.), Атанаріх таки розпочав перемовини з Імперією про переселення своєї групи вестготів південніше Дунаю [10, Themistius. Oratio XV “*Quae virtus regi aptissima est?*”].

Посли Атанаріха прибули з Дакії до Македонії, обіцяючи Феодосію сприяння у справі протистояння «нечестивому Фрітігерну», за умови прийняття дакійців «до складу» римського війська [10, Themistius. Oratio XV].

Вочевидь, Феодосій I прийняв послів рекса Атанаріха у Фессалоніках, де утримував свою штаб-квартиру до кінця 380 р. Перемовини завершилися наданням вестготам Атанаріха «федератського статусу» на тих землях, що, за привілеєм Валента II 376 р., мали перейти в користування групам Фрітігерна [9, Zosimus (Ζώσσιος). Lib. IV. 34. 3–5]. Як наслідок, можна припустити, що в 380 р. підрозділи Атанаріха пробилися із запеклими боями через гунські аванпости до Нижньої Мезії, де прийняли бік імператора у протистоянні Фрітігерну [гіпотеза на основі інтерпретацій: 6, Amm. Marc. XXVII. 5. 10; 10, Themistius. Oratio XV]. Спільними зусиллями, готам-дакійцям Атанаріха та легіонам Феодосія вдалося завдати поразку Фрітігерну [ідейно-політичний контекст і значення: 42, р. 149–151].

24 листопада 380 р. Феодосій I тріумфально вступив до Константинополя [4, р. 16–17]. Його тріумф ознаменував розгром римлянами основних боєздатних дружин Фрітігерна. Імператора тоді супроводжував рекс Атанаріх [1, р. 34]. Очевидно, головний ворог аріанина Фрітігерна [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. IV. 33] і колишній переслідувач «скіфського християнства» [7, Sozomen, VI. 37] Атанаріх встиг прийняти таїнство хрещення за ортодоксально-нікейським обрядом. На моє переконання, лише персональне хрещення Атанаріха могло переконати громадську думку східних римлян прийняти встановлення повноцінного миру між римськими громадянами та готськими федератами [5, Socr. Schol. Hist. Eccles. V. 10].

Так і не використавши адміністративні повноваження рекса, Атанаріх помер у Новому Римі на початку січня 381 р. [6, Amm. Marc. XXVII, 5. 10]. Феодосій I публічно оплакав смерть варварського лідера, видавши рескрипт про урочисте поховання дружнього «короля» [8, Iord. Get. 144–145; 43, р. 63]. Імператор сам брав участь у похоронних заходах [8, Iord. Get. 145]. Атанаріх оголошувався

ораторами «другом Римського Народу», «вірним клятві» федератом. Його образ використовувався риториками в якості антитези «віроломному бунтівнику» Фрітігерну.

Висновки. Фактор відновлення федератських відносин із Атанаріхом, героєм готського опору гунському вторгненню, безумовно, зіграв вагомую роль у військовій перемозі 380–382 рр., здобутій східними римлянами над мезійсько-готськими повстанцями Фрітігерна [контекст: 6, Amm. Marc. XXVII. 5. 10].

Крім того, з огляду на послаблення готської сили, Феодосію посприяли обидві «королівські» смерті, адже одночасно з Атанаріхом (десь на рубежі 380–381 р.) загинув «проблемний» *rex* Фрітігерн [8, Iord. Get. 142]. Готські та іноплемінні угруповання дунайського правобережжя залишилися без лідера, швидко перетворилися на розбійницькі зграї, котрі із задоволенням воювали одна проти одної. Їхній «зачистці» імператор Феодосій I присвятив увесь 382 р.

Вже 3 жовтня 382 р. [1, р. 35–36], перебуваючи в Константинополі, Феодосій I Великий підписав із представниками готської «ради вождів» угоду про надання вестготам і вестготським сателітам правового режиму *lex foedus* на те ж саме правобережжя Дунаю в Нижній Мезії [8, Iord. Get. 139, 145]. У той день офіційно закінчилася тривала війна (376–382 рр.), спровокована «негостинністю» нижньомезійського чиновництва [8, Iord. Get. 133–135].

Всі вестготи, що дали клятву вірності Феодосію I, законно отримували «нову батьківщину», де зобов'язувалися створити гарнізони прикордонних фортів і захищати провінційні терени від потенційних посягань з гунського боку. Крім того, вестготи набували земельні наділи в провінціях Фракія та Нижня Мезія. Встановлення «земельних наділів» як форми заохочення «союзників-федератів» виявилось особливою юридичною нормою, апробованою Феодосієм I Великим. Надалі цією нормою користувалися всі римські імператори без винятку, надаючи варварам *права на поселення* в межах провінцій Римської імперії [41, р. 913]. Таким чином, досвід дипломатичної комунікації Феодосія I з племінними об'єднаннями Атанаріха і Фрітігерна багато в чому став «експериментальним» для історії права.

Найважливішим аспектом внутрішнього «примирення» обох готських спільнот, а також ширшого процесу «примирення» Риму і готів, виявилися відповідні рішення Константинопольського Сенату, згідно з якими всі «готи лімесу» визнавалися «вічними друзями та союзниками» Імперії.

Список літератури:

1. Hebblewhite Mark. *Theodosius and the Limits of Empire*. New York: Routledge, 2020. IX+183 pp.
2. Medina Néstor. *Christianity, Empire and the Spirit: (Re)Configuring Faith and the Cultural*. Leiden, Boston: Brill, 2018. XII+368 pp.
3. McEvoy Meaghan. *Child Emperor Rule in the Late Roman West, AD 367–455*. / Oxford classical monographs. Oxford, New York: Oxford University Press, 2013. XI+367 pp.
4. Errington Malcolm R. *Theodosius and the Goths*. // *Chiron*. 1996. Vol. 26. Pp. 1–27.
5. *The Ecclesiastical History of Socrates, surnamed Scholasticus, or the Advocate*. London: H. Bohn, 1853. XX+475 pp.
6. Ammianus Marcellinus. *Das römische Weltreich vor dem Untergang*. / *Sämtliche erhaltene Bücher. Übersetzt von Otto Veh. Eingeleitet und erläutert von Gerhard Wirth*. Zürich und München: Artemis, Die Bibliothek der Alten Welt, 1974. XXX+950 s.
7. *The Ecclesiastical History of Sozomen: From AD 324 to AD 425*. / Christian Roman Empire series. Translated by Edward Walford. Merchantville, NJ: Arx Publishing, 2018. 412 pp.
8. *The Gothic History of Jordanes*. / In English Version with an Introduction and a Commentary by Charles Christopher Mierow, Merchantville, NJ: Evolution, 2006. 188 p.
9. Zosimus. *New History*. / Editor & Translator: Ronald T. Ridley. Canberra: Australian Association for Byzantine Studies, University of Sydney, 1982. XV+263 pp.
10. Themistius. *Themistii Orationes ex codice mediolanensi*. Emendate a Guilielmo Dindorfio. Lipsiae: C. Knobloch, 1832. XVI+956 pp.
11. Mecella Laura. *Dexippo di Atene. Testimonianze e frammenti. Introduzione, edizione, tradizione e commento*. Tivoli: Tored Edizioni, 2013. XXXI+678 pp.
12. Horst Eberhard. *Costantino il Grande*. Milano: Rusconi, 1987. 411 pp.
13. Odahl Charles Matson. *Constantine and the Christian Empire*. New York: Routledge, 2004. XVIII+400 pp.
14. Wolfram Herwig. *History of the Goths*. Translated by Thomas J. Dunlap. Berkeley: University of California Press, 1990. X+613 pp.
15. *Chronica regum Visigothorum*. // *Monumenta Germaniae Historica. / Leges. Leges nationum Germanicarum*. 1: *Leges Visigothorum*. Hannover und Leipzig: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1902. Pp. 457–461.
16. Mathisen Ralph W. *Barbarian Bishops and the Churches 'in Barbaricis Gentibus' During Late Antiquity – The Bishops of the Crimean and Danubian Goths*. // *Speculum*. 1997. Vol. 72. Issue 3. Pp. 664–697.
17. Parvis Sara. *Was Ulfila Really a Homoian?* // *Arianism: Roman Heresy and Barbarian Creed*. / Edited by Guido M. Berndt & Roland Steinacher. Farnham: Ashgate Publishing, 2014. Pp. 49–65.
18. Burns Thomas S. *A History of the Ostrogoths*. Bloomington: Indiana University Press, 1991. XVII+299 pp.
19. Homo Léon Pol. *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien (270–275)*. These pour le doctorat. Presentee a la Faculte des lettres de L'Universite de Paris. Paris: Ancienne Librairie Thorin et Fils, 1904. 390 pp.
20. Lenski Noel Emmanuel. *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A. D*. Berkeley: University of California Press, 2002. XIV+454 pp.
21. Heather P., Matthews J. *The Goths in the Fourth Century*. / *Translated Texts for Historians*. Liverpool: Liverpool University Press, 1991. XIV+210 pp.
22. Kienast Dietmar, Eck Werner, Heil Matthäus. *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt: WBG, 2017. XXI+368 s.
23. Grumeza Ion. *Dacia: Land of Transylvania, Cornerstone of Ancient Eastern Europe*. Lanham: Hamilton Books, 2009. XVIII+270 pp.
24. Southern Patricia. *The Roman Empire from Severus to Constantine*. London: Routledge, 2001. XVI+501 pp.
25. Opriş Ioan Carol. *Rediscovering Roman Cius (Gârliciu, Constanța County). From Emperor Valens to Grigore Tocilescu, Theodor Mommsen and Beyond*. // *Journal of Ancient History and Archaeology*. 2020. Vol. 7. Issue 1. Pp. 5–17.
26. Bowersock G. W. *Julian the Apostate*. London: Duckworth, 1978. XII+135 pp.
27. *Agricola and Germany*. / Anthony R. Birley (Trans.). / *Oxford World's Classics*. Oxford: Oxford University Press, 1999. LI+160 pp.
28. Γουματιανός Άγγελος. *Ο Βίος του αγίου Νικήτα του Γότθου και το ιστορικό του πλαίσιο*. // *Βυζαντικά*. 2003. № 23. Σ. 89–106.
29. *Encyclopedia of the languages of Europe*. / Edited by Glanville Price. Oxford, UK & Malden, Mass.: Wiley-Blackwell, 2000. XVII+499 pp.
30. *History of Transylvania. Volume I: From the beginnings to 1606*. / Edited by László Makkai and András Mócsy. General Editor: Béla Köpeczi. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994. XVI+806 pp.
31. Watson Alaric. *Aurelian and the Third Century*. London: Routledge, 2004. XVI+303 pp.

32. Georgescu Vlad. *The Romanians: a history.* / Edited by Matei Călinescu. Translated by Alexandra Bley-Vroman. Columbus, Ohio: Ohio State University Press, 1991. XIV+357 pp.
33. Heather Peter. *The Fall of the Roman Empire: a New History of Rome and the Barbarians.* Oxford: Oxford University Press, 2006. XVI+572 pp.
34. Blockley Roger C. *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus.* Vol. 2. Liverpool: Cairns, 1983. Pp. 97–106.
35. Burns Thomas S. *Barbarians Within the Gates of Rome: A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca 375–425 A. D.* Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1994. XXI+417 pp.
36. Luttwak Edward N. *The Grand Strategy of the Byzantine Empire.* Cambridge, Massachusetts, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009. XIV+498 pp.
37. Thompson E. A. *The Huns.* / Edited by Peter Heather. Oxford, UK: Blackwell Publishers, 1996. VII+326 pp.
38. Мельник В. М. Правова суб'єктність ранньосередньовічної Тюрингії: королівська влада і римський федеративний режим. // Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 4 (45). С. 22–27. <https://doi.org/10.32782/пуув.v4.2022.5>
39. Мельник В. М. Проблема східноримського правового режиму *lex foedus* у лангобардів перед 568 роком. // Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 6 (47). С. 10–19. <https://doi.org/10.32782/пуув.v6.2022.2>
40. Мельник В. М. Римсько-візантійський правовий режим *lex foedus* у політичній історії алеманнів. // *Juris Europensis Scientia.* 2023. № 1. С. 13–21. <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.3>
41. Melnyk Viktor. *Ostrogothic Conquest of Italy (488–493) as a Formal Re-Establishment of the Dominion of the Eastern Roman Empire.* // *International Journal of Religion.* 2024. Vol. 5. Issue 6. Pp. 912–919. <https://doi.org/10.61707/es3vrg55>
42. Kulikowski Michael. *Rome's Gothic Wars from the Third Century to Alaric.* Cambridge: Cambridge University Press, 2007. XII+225 pp.
43. Errington Malcolm R. *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006. XII+336 pp.

Melnyk V.M. REX ATHANARIC AND THE LEGAL REGIME OF FOEDUS IN ROMAN-GOTHIAN TREATY RELATIONS

The article examines the historical and legal aspects of granting the status of “foederati” by the Roman emperors to the tribes of the Visigoths during the Athanaric reign (363–381 AD). The focus of the study is on the interaction of the Roman bureaucratic apparatus with the Visigoths during the times of the emperors Valens II (364–378 AD) and Theodosius I the Great (379–395 AD). Both emperors headed the Eastern part of the Roman Empire. After the administrative-territorial transformation of 364 AD, the Roman Empire remained a single entity de jure but was divided into two political macro-regions, where equal emperors functioned. The administrative innovations of Valens II and Valentinian I in 364 AD created a stimulus for the Edict of 395 AD, issued by Theodosius I the Great. Ultimately, this legislative framework formed the basis for the growth of Byzantine (Eastern Roman) power. The traditional and legally regulated system of relations with the Gothic foederati should be recognized as an indisputable element of such power. For example, agreements on the giving of the lex foedus by the Roman Empire to the Visigoths were concluded in 271 AD by Emperor Aurelian & in 332 AD by Emperor Constantine I the Great. After a series of hostilities in 367–369 AD, caused by the participation of the Visigoths in some imperial feuds, Valens II won. The Visigoths, under Athanaric's rule, recognized themselves as dependent on official Constantinople. The Roman emperor received the function of “supreme sovereign” over the Visigothic tribes. This treaty lasted until 376 AD when the Huns intervened in Gothic affairs. In addition, the Visigoths were divided into two opposing groups. One group with Christian preferences was led by Rex Fritigern, while the other pagan party was led by Rex Athanaric. Only supporters of Athanaric organized themselves against the Hunnic invasion. In 376 AD, Fritigern agreed with Valens II to settle in Lower Moesia but soon rebelled against the Roman officials. The Adrianople disaster in 378 AD became a prologue to a long war. Theodosius I the Great managed to complete it by enlisting Athanaric on his side. In 381 AD, Theodosius granted foedus to Athanaric, and after his death, in 382 AD, confirmed the lex foedus for the Visigoths of Alaric I.

Key words: Eastern Roman Empire, Visigoths, Ostrogoths, lex foedus, right to settlement, migration, Dacia, Lower Moesia.